

Магулов М.Б.

АФГАН СОГУШУ ЖАНА АГА КАЗАКСТАНДЫК
ЖООКЕРЛЕРДИН КАТЫШУУСУ

Магулов М.Б.

АФГАНСКАЯ ВОЙНА И УЧАСТИЕ В НЕЙ КАЗАХСТАНСКИХ
ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

M.B. Magulov

THE AFGHAN WAR AND THE PARTICIPATION
OF KAZAKH SERVICEMEN IN IT

УДК: 930:93/94

1979-1986-жылдардагы Афган согушу СССРдин курамындагы бардык союздук республикада жашаган элдердин тарыхына өз изин калтырган. Афганстандагы «апрель революциясынан» кийин советтик армиянын киргизилиши дүйнөдөгү эл аралык мамилелердин курчушунан келип чыккан. Совет элине жана анын ичинде Казахстандын калкына дагы Афган согушу көп жоготууларды алып келген. Афган согушундагы советтик аскерлердин интернационалдык милдеттерин эр жүрөктүүлүк менен аткарышы бүгүнкү күндөгү куралдуу күчтөрдөгү аскерлерди патриоттуулукка, эр жүрөктүүлүккө тарбиялоодо ролу чоң. Макалада Афган согушунун келип чыгышынын тарыхы менен ага катышкан интернационалчы жоокерлердин катышуусун, согуш алып келген жоготууларга тарыхый баа берилди. Совет элинин көптөгөн уулдары Афган согушунда каза болуп, көптөгөн жоготууларга алып келсе дагы, өлкөнүн тарыхындагы урунттуу мезгил катары изилдөөнү талап кылат.

Негизги сөз: Советтер Союзу, Афганистан, Казахстан, интернационалисттик милдет, куралдуу күч, армия, эрдик, саясат, тарых.

Война 1979-1986 годов в Афганистане оставила свой след в истории всех народов бывшего Советского Союза. Введение Советской армии после апрельской революции в Афганистане было связано с эскалацией международных отношений. Советский народ, в том числе и казахстанцы, понесли тяжёлые потери в афганской войне. Мужество советских войск в афганской войне сыграло важную роль в воспитании патриотизма и мужества в сегодняшних вооружённых силах. В статье дана историческая оценка истории афганской войны, участия в ней международных войск и причинённых войной потерь. Хотя многие сыновья советского народа погибли в афганской войне и понесли тяжёлые потери, ее необходимо изучать как веху в истории страны.

Ключевые слова: Советский Союз, Афганистан, Казахстан, интернациональная миссия, вооружённые силы, армия, героизм, политика, история.

The 1979-1986 war in Afghanistan left its mark on the history of all peoples of the former Soviet Union. The introduction of the Soviet army after the April revolution in Afghanistan was associated with the escalation of international relations. The Soviet people, including the people of Kazakhstan, suffered heavy casualties in the Afghan war. The courage of the Soviet troops in the Afghan war played an important role in fostering patriotism and courage in today's armed forces. The article provides a historical assessment of the history of the Afghan war, the participation of international

troops in it and the losses caused by the war. Although many of the sons of the Soviet people were killed in the Afghan war and suffered heavy losses, it is necessary to study as a milestone in the history of the country.

Key words: Soviet Union, Afghanistan, Kazakhstan, international mission, armed forces, army, heroism, politics, history.

Державалык чет өлкөлөрдүн Афганистандагы тартипти өзүнө ыңгайлаштырып түзүүгө кылган аракетин өткөн кылымдын 70-жылдарынын аягынан башталаган. Афганистанга алгач Советтер Союзунан, кийин АКШнын аскердик күчтөрүнүн киришине өлкөнүн геосаясаттагы «географиялык детерминизми» себеп болгондугун дүйнө коомчулугу билет.

СССРдин куралдуу күчүнүн Афганистанга кириши учурунда АКШ баштаган Батыш өлкөлөрү ачык агрессия катары баалашып, сынга алышкан. СССРдин бул кадамын аймактагы геосаясий балансты бузууга жана дүйнөгө аскердик жана согуштук күчүн көрсөтүү үчүн деп баалашкан.

Ал эми Москванын официалдуу бийлигинин билдирүүсү боюнча Афганистанда 1978-жылдын апрелиндеги куралдуу көтөрүлүштүн жыйынтыгы менен бийликке келген Элдик-демократиялык партия СССРдин куралдуу күчүнүн өлкөдөгү баш-аламандыкты басууга жардам берүүсү үчүн киргизилишин өтүнүшкөн.

1979-жылдын декабрында Совет өкмөтү советтик аскердик күчтү Афганистанга киргизүү боюнча КПСС БКнын Саясий бюросунун жетекчилери (Л.Брежнев, Д.Устинов, А.Громыко, Ю.Андропов, К.Черненко) чечим кабыл алган.

Советтик аскерлердин киргизилиши совет элине жана афган элине оор жоготуу алып келген терең ойлонулбаган саясий ката болгон деген саясат таануучулардын пикири болбой койгон эмес, азыр деле кездешет. Советтик жетекчилер армиянын киргизилишинде геосаясаттагы атаандаштары АКШ, Батыш Европа өлкөлөрү тарабынан катуу сынга, айыпталарын билишкен. СССРдин ошол мезгилдеги тышкы иштер министри А.Громыко Афганистандын премьер-министри Н.Тараккиге төмөнкүдөй билдирген: биздин

жалпы душманыбыз Афганистандын аймагында советтик армиянын болушун элек күтүп жатышат. Эгер биз армияны киргизсек азыркы абал оңолбойт, тескерисинче күчөшү мүмкүн. Биздин аскерлер тышкы агрессорлор менен эле эмес, силердин өлкөнүн калкынын кайсы бир бөлүгү менен дагы күрөшүүсүнө тура келет. А эл мындай нерсени кечирбейт [7, 91-92-бб.]. Бирок, советтик жеткечилердин алдында эки жолдун бирин тандоо зарылчылыгы турган: бейтараптуулукту сактоо менен Афганстандагы трагедиялык окуяларды байкап туруу же болбосо өлкөгө чечкиндүү жардам көрсөтүү. Советтик жетекчилик экинчи жолду тандап алган. Башкача айтканда советтик армиянын Афганистанга киргизилиши күтүүсүз, шашылыш болгон эмес. Мындай чечимдин кабыл алынышына СССРдин тышкы саясатындагы кызыкчылыктар негизги фактор болгон. 70-жылдарын экинчи жарымында «кансыз согуштагы» тирешүүлөр, Жакынкы Чыгыштагы, Перс булуңундагы саясий кырдаал ж.б.

СССРди өтө жагымсыз шарттарга коюп, чоң адамдык жана материалдык жоготууларга алып келген Афган согушуна советтик аскерлердин катышуусунундагы факторлордун бири катары СССРдин башкы жетекчилигине (Л.И. Брежнев жеке өзүнө) жетекчилердин каршы пикир айтууга кудуреттеринин жетишсиздиги дагы белгиленүүдө [8].

Россиянын президенти В.В.Путин Афган согушунун ветерандары менен болгон жолугушусунда согушка төмөнкүдөй баа берген: Советтик аскерлердин Афганистанга киришине чыныгы корунучтар себеп болгондугун белгилөө менен каталарга дагы жол берилгенин белгилеген [4].

1979-1985-жылдардагы Афган согушуна 620 миң советтик офицер менен жоокерлер катышышып, анын ичинен 14451 каза болгон, 53 миңден ашык жоокер жаракат алган [5].

1979-жылдын 25-31-декабрында 80ге чукул аскер каза болгон, анын 29у согуш талаасында. Калгандары көнбөгөн оор климаттык жана географиялык абалдан [7, 107-б.].

Афганистанга аскер киргизүү даярдыгы Түркстан аскердик округунда жүргүзүлгөн. СССРдин коргоо министри Д.Ф.Устиновдун көрсөтүмөсү менен Түркстан Аскердик округу менен Орто Азия аскердик округу бөлүктөрү жана бирикмелер кеңитилип, мобилизацияланган [7, 103-б.], 50 миңден ашык запастагы аскерлер, негизинен Орто Азия жана Казакстан Республикасынан чакырылган. 1980-жылдын биринчи кварталында «мусулман» батальондорунун саны өскөн [7, 103-б., 109-б.].

СССРдин коргоо министрлигинин 1979-жылдын 24-декабрындагы № 312,12,001 директивасы советтик Армиянын Афганистанга киришин жарыялаган. Афганистанга советтик армияны даярдык иреттүүлүк

менен жүргөндүгү согушка түздөн-түз катышышкан офицерлер өздөрүнүн эсерүүлөрүндө билдиришет. Түркстан аскердик округунун 5-гвардиялык дивизиясынын командири, генерал Ю.В. Шаталин: Афганистанга армияны киргизүү 1979-жылдын мартынан башталган. 2-мартта өзүнүн жана 108 мотоаткычтар дивизиясы аскердик окуунун алкагында даярдыктарды көрүү менен июнга карата 75% даярдыкта болгонун билдирет [3].

Афган согушун изилдөө иштеринде 4 этапка бөлүп карап каралууда: 1) декабрь 1979-жылдан - 1980-жылдын февралына чейин; 2) 1980-жылдын мартынан - 1985-жылдын апрелине чейин; 3) 1985-жылдын майынан - 1987-жылга чейин; 4) 1987-жылдын январынан - 1989-жылдын февралына чейин [7, 109-110-бб.].

Аскер илимдеринин доктору, генерал М.А. Гареевдин билдирүүсү боюнча 416 аскердик операция пландуу жүргүзүлгөн [3].

Афган согушу мамлекетке көптөгөн оор сыноолорду жана ири саясий жана экономикалык чыгымдарды алып келген. Мындан тышкары дүйнөлүк аренадагы СССРдин абалы күндөн-күнгө оорлошо баштаган.

Согушта курман болгондордун саны өскөн, жарадарлар көбөйгөн. Ансыз да экономикалык кризиске терең баткан мамлекет аларга жардам көрсөтө алган жок. 1985-жылы ноябрь айында болуп өткөн КПСС БКнын саясий бюросунда М.С.Горбачев алты жылдан бери созулуп келе жаткан согуштуу токтотуу керектигин билдирген. Натыйжада 1986-жылдын октябрында Афганистандагы аскердик күчтөрдү чыгаруу процессин башталган. Алгач эки мотоаткычтар, бир танк жана үч зениттик полк чыгарылган.

1987-жылыдын 3-январындагы Афганистан демократиялык республикасы кабыл алган «Улуттук Элдешүү жөнүндөгү» Декларация, СССР менен АКШнын «Түшүнүшү мемурандуму», Женева келишими советтик аскерлердин толук чыгарылышына шарт түзгөн.

Советтик армия Афганистандан эки этап менен чыгарылган жана 1989-жылдын 15-февралында толугу менен чыгып бүткөн.

Согушта Афганистандын территориясында 620 миңден ашык советтик атуулдар болгон. Анын 525,5 миңин СССРдин Куралдуу күчүнүн солдаттары менен офицерлери түзгөн. 1989-жылдын 25-декабрына карата 15051 адам каза болгон, анын 14453ү жоокерлер жана офицерлер. Дайынсыз жоголгон жана туткунга түшкөндөрдүн саны 417. 1999-жылга карата 287 туткун бошотулган, алардын 119 советтик армия чыгарылганга чейин бошотулган [5].

1990-жылдардын башындагы маалымат боюнча Афганистанда курман болгондордун улут боюнча: 6888 орус, 2378 украин, 1066 өзбек, 613 белорус, 442

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 2, 2021

татар, 362 казак, 26 түркмөн, 236 тажик, 195 азербайжан, 194 молдаван, 125 чуваш, 102 кыргыз, 101 дагестандыктар, 98 башкыр, 95 армян, 81 грузин, 66 мордвин, 57 литовец, 49 марийц, 35 чечен, 30 осетин, 25 кабардин, 23 латыш, 22 калмык, 22 удмурд, 16 коми, 15 эстон, 12 ингуш, 9 балкар, 7 еврей, 6 абхаз, 6 корел, 5 каракалпак, 4 тувин, 4 бурят, 1 якут, 168-170 башка улуттун өкүлдөрү болгон [6].

Афганистандагы интернационалдык милдетин аткаруудагы эрдиги үчүн 86 кишиге Советтер Союзунун Баатыры наамы ыйгарылып, 200дөн ашык солдат жана офицер орден жана медалдар менен сыйланышкан. Алардын көбү 18-20 жаштагы улан болушкан.

Афган согушуна 21230 Казахстандык жоокер катышкан. 1979-89-жж. аралыгында 947 казахстандык жоокер курман болуп, 1770 жоокер жаракат алган.

Өздөрүнүн интернационалисттик миссиясын аткаруу учурундагы көрсөткөн эрдиктери үчүн 4377 казахстандык жоокер сыйланган. 6 жоокер Советтер Со-

юзунун Баатыр деген жогорку наамга татыктуу болгон. 1 жоокер калк карман – Элдик Баатыр наамына татыган. Кызыл Жылдыз, Кызыл Туу, «СССРдин Куралдуу күчүнө Ата Мекеним үчүн кызмат кылам» ордендерине жана «Эрдик үчүн», «Согушта көрсөткөн Эрдиги үчүн» медалы 4370 жоокерге берилген [5].

Афган согушундагы белгилүү казахстандык интернационалчы 40-армиянын өзүнчө вертолеттор эскадрасында учкуч болгон. Ал Панджшер, Ташкудук, Мазар-Шариф, Газн, Желалабад райондорундагы согуштук жүрүштөргө катышкан. 1988-жылы өзү башкарган вертолет менен чогуу келе жатып душмандар тарабынан атып түшүрүлгөн эки вертолеттогу спецназдын группасын курчоодон куткаргандыгы үчүн Советтер Союзунун Баатыры наамы ыйгарылган. Баатыр учкуч согушта бардыгы 1100 саатка созулган 1250 жолу учкан.

Афган согушунда аймактар боюнча курман болгон жана дайынсыз жоголгон жоокерлердин саны [1, 272-б.]:

Аймак	Курман болгондордун саны	Дайынсыз жоголгондордун саны
Алмата, Алмата областы	117	1
Чыгыш Казахстан областы	42	1
Гурьев областы	19	1
Жамбул областы	62	1
Жезказган областы	32	2
Караганда областы	70	2
Кызыл-Ордо областы	17	-
Көкчөтоо областы	22	1
Кустанай областы	43	2
Повладар областы	27	-
Түндүк Казахстан областы	27	-
Семипалатинск областы	46	2
Талды Курган областы	58	1
Урал областы	27	2
Чымкент областы	65	3
Целиноград областы	62	2

2019-жылга карата маалымат боюнча РК 16820 интернационалист-жоокер жашайт.

Республикада Афган согушунун катышуучуларынын ветерандар уюму 14 областа, 13 шаарда уюштурулган. 2011-жылдын 12-декабрында Казахстан

Республикасынын Президентинин Указы менен Интернационалист жоокерлер боюнча комитеттин төрагасы, Советтер Союзунун Баатыры Аушев Руслан Султанович элдердин ортосундагы тынчтыкты, достукту жана кызматташтыкты чыңдоодогу чоң эмгеги,

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 2, 2021

ошондой эле эл аралык ветерандардын кыймылын өнүктүрүүгө жана чыңдоого кошкон салымы үчүн «Достук» ордени менен сыйланган.

Эл башы Нурсултан Назарбаев Куралдуу Күчтүн түзүлгөн күнү менен куттуктоосунда Афган согушундагы казахстандык жоокерлердин эрдигин төмөндөгүдөй белгилеп кеткен: аскер кызматкерлерин, аскерге чакырылуучуларды эрдиктин жана патриоттулуктун рухунда тарбиялоодогу эң чоң потенциал элибиздин тарыхындагы айрыкча Улуу Ата Мекендик согушта фронттогу жана Афганистандагы интернационалдык милдетти аткаруудагы казахстандык жоокерлердин эрдиктери өзгөчө ролду ойнойт.

Адабияттар:

1. Барт А.И. Соловьев А.В., Таран О.В. О павших в Афганистане: Книга памяти. Т. 2. - Алматы: Рауан, 1999. - 272 с.
2. Военная истории. Авторский коллектив: Б.А.Божедомов, Н.И.Бородин, Н.В.Васильева, А.В.Виноградов и др. - М.: Воениздат, 2006. - 469 с, ил. / <https://topuch.ru/uchebnik-dlya-visshih-voenno-uchebnih-zavedenij/index.html#pages>
3. Гареев, М. Афганская страда. - М.: Инсан, 2002. - 416 с. <https://litlife.club/books/255929/read?page=12>
4. РИА Новости, 15.02.2015. <https://ria.ru/20150215/1047796010.html>
5. Статистика потерь Советской Армии в Афганистане не включает умерших от ранений в госпиталях в СССР // РИА Новости, 15.02.2007. <https://ria.ru/20080515/107450296.html>
6. Сулеев Дж. Их было 13833... советских солдат. / https://military-kz.ucoz.org/publ/sovetskij_kazakhstan/afgan1/ikh_bylo_13_833_sovetskikh_soldat/8-1-0-183.
7. Топорков В.М. Афганистан: советский фактор в истоках кризиса. - Чебоксары: Интерактив плюс, 2014. - 319 с.
8. Ляховский А. К вопросы о вводе советских войск в Афганистан. <http://chekist.ru/article/2535>
9. Федорова И.С. Моральные состояние советских военнослужащих. Афганская война. - М., 2019.